

Рецензія

доктора філософських наук, професора

Афанасенко Валентини Іванівни

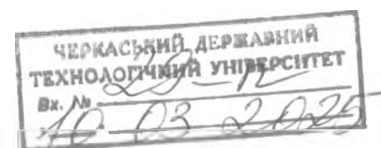
на дисертаційне дослідження Цибенко Марини Олександрівни

«Буттєві модуси колективної пам'яті та її символічні репрезентації»,

поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії

за спеціальністю 033-Філософія

Дисертація Цибенко Марини Олександрівни «БУТТЄВІ МОДУСИ КОЛЕКТИВНОЇ ПАМ'ЯТІ ТА ЇЇ СИМВОЛІЧНІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ» знаходиться в оптиці сучасного міждисциплінарного напрямку, що динамічно розвивається – memory studies та присвячена актуальній проблематиці соціально-філософського змісту колективної пам'яті, її символічної репрезентації. Актуальність обраної теми дослідження обумовлена тим, що поруч з розкриттям часової проблематики та проблеми дуальності індивідуального і соціального, у сучасному полікультурному просторі, що позначений появою до життя нових соціальних рухів, орієнтованих на культуру та ідентичність, залишається важливою увага до психоментальних та етнокультурних особливостей, національного модусу світосприйняття, культурно-національної картини світу, самоусвідомлення внутрішньої спільності та зовнішньої окремішності, етнокультурного фактора державної політики та міжособової взаємодії з особливою увагою до сімейно-родового контексту. У час швидких змін і кардинальних трансформацій, як на рівні індивідуального буття, так й існування соціумів, значно посилюється фокус уваги до минулого. Рівень розвитку людського буття й прогрес – культурно-цивілізаційний, науково-технічний, особистісний – напряму залежать від вміння засвоювати минулий досвід й працювати з ним. Форми роботи з минулим як чинник соціальної солідаризації та об'єднання навколо спільного минулого або емпатії до нього детермінують суспільні процеси та зміни сьогодення, закладаючи фундамент для мирного і демократичного майбутнього й цілісності суспільства.

Здобувач доречно підкреслює, що з'ясування теоретико-концептуальних основ напряму Memory studies та практичних форм (ре)конструювання пам'яті як ціннісних орієнтирів і маркерів зосереджується навколо вагомості для українського суспільства мети – формування спільного ціннісного ставлення до минулого, подолання та пропрацювання травматичного (постколоніального) минулого, підвищення рівня національної свідомості та запобігання маніпуляціям суспільною свідомістю (с. 2-3).

Метою дослідження автор визначає систематизацію та увиразнення філософсько-антропологічного бачення проблематики колективної пам'яті, означення форм й практичних способів (ре)конструювання минулого та символотворення у пам'яттєвому дискурсі (с. 28). Адже пам'ять як онтологічний принцип та соціокультурна детермінанта має бути імплементована у соціальну і культурну тканину суспільства та національну політику пам'яті, де основні засади останньої уґрунтовані на сукупності уявлень про минуле нації, згуртуванні навколо спільної традиції, символізації подій, постатей і атрибутів.

Структура дисертації відповідає логіці розкриття науково-дослідницьких завдань та містить вступ, чотири розділи з двома підрозділами у кожному, висновки до підрозділів, загальні висновки, глосарій авторських трактувань важливих термінів та додатки. Концептуалізації ідеям та пропозиціям дослідження додають авторські рисунки-схеми, вміщені у розділах та додатках до роботи. Зокрема, схема «Структурна матриця дослідження» (с. 220) подає візуалізацію концептуальних понять, застосованої методології та логіки розкриття досліджуваних питань, а схема «Розвиток наукового інтересу до студій пам'яті» (с. 221) демонструє вивчення автором широкого кола авторів, що сформували наукову думку ХХ століття та здійснили свій внесок у історико-соціальне, історико-філософське, культурологічне дискурсивне поле поглядів на минуле. Список використаних джерел роботи налічує 268 позицій українською та європейськими мовами.

Методично робота відрізняється підбором, застосуванням та поєднанням полідискурсивних практик, принципів та методів, що загалом дозволило виконати дослідження у рамках антропосоціокультурної парадигми та наукового

плюралізму. Важливим для здійснення концептуальних висновків стало теоретичне поле проблем етноментальності, української національної філософії та характеру кризь призму часового виміру буття. Різнобічний науковий інтерес здобувача засвідчує наявність опублікованих статей до енциклопедичних видань, науково-популярних у виданні «Реабілітовані історією. Черкаська область», дослідницьких інтерв'ю, каталогу виставки (с. 225-229).

Перший розділ дисертації «ПАМ'ЯТЬ ЯК ПРЕДМЕТ ФІЛОСОФСЬКОГО ОСМИСЛЕННЯ ТА ПАРАДИГМАЦІЇ» був покликаний розглянути у хронологічній послідовності особливості становлення ідей, концепцій і теоретико-методологічної основи, що складають напрям студій пам'яті, крізь призму розвитку сучасної науки, охарактеризувати провідні засадничі концепти та подати їх інтерпретаційний аналіз для з'ясування переваг застосування категоріальних контекстів термінології на позначення феномена колективної пам'яті. Дотримуючись загальнофілософського принципу загального зв'язку та багатоваріативності інтерпретацій наукового дискурсу, здобувачкою визначено передумови формування системної теорії колективної пам'яті, основні ідеї, концепції мультидисциплінарного напрямку студій пам'яті, підкреслено внесок поглядів М. Альббакса, А. Варбурга, Ф. Єйтс, П. Коннертона, Я. Ассмана, А. Ассман, П. Нора, Р. Козеллека, П. Рікьора, Б. Шацької, М. Гольки, М. Гіршу соціальну теорію пам'яті. Слідом за Коннертоном, виокремлено наступні способи роботи з пригадуванням і збереженням в пам'яті: церемонії вшанування пам'яті (commemorative ceremonies) та тілесні практики (bodily practices). Важливим є розрізнення соціальної пам'яті та історичної реконструкції.

Колективна пам'ять у дослідженні постає як категорія, яка відображає соціокультурний феномен, що виникає щодо груп людей, об'єднує та ідентифікує їх у рамках темпорально-просторових схем, які детермінують процеси запам'ятовування (збереження), пригадування і відтворення минулого.

У другому розділі дослідження «СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН ПАМ'ЯТІ: ОНТОЛОГІЧНИЙ ТА ФЕНОМЕНОЛОГІЧНИЙ ВИМІРИ» розглянуто традицію як форму закріплення минулого у К. Ясперса, постмодерністське бачення

культури П. Козловські, інші наукові візії щодо феноменів колективності (колективної свідомості Е. Дюркгайма, соціального характеру Е. Фромма, теорій ментальності та ідентичності) та доведено, що часові модуси буття у прогресії минулого, теперішнього і майбутнього незмінно закріплюються на тлі суспільного консенсусу (спів-буття) та реконструктивного характеру соціальних взаємодій. Постулати і висновки автора, отримані у розділі, спираються на структуралістський, метод компаративного аналізу, дюркгаймівський метод функціонального аналізу та феноменологічно-онтологічний підхід до питань фіксації минулого.

У третьому розділі дисертації «ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ ПАМ'ЯТТЄВОГО ДИСКУРСУ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ» філософське осмислення трансформації соціальної комунікації щодо болючих тем минулого (комеморацій) дало можливість автору висувати ряд важливих стратегій щодо впливу на інтегративний фактор колективної пам'яті. Важливим результатом розгляду колективної пам'яті в дискурсі травми стала типологізація автором змін ментальності та соціальної психології внаслідок системної колективної травми війн, розкуркулення, депортацій, репресій, Голодомору в Україні (с. 118-119). Одним із постулатів роботи, що може мати важливий практичний зміст, є запропонована автором узагальнена модель антропосоціального виміру шляху трансформації пам'яті про травми у ресурс посттравматичного зростання (с. 127-128), що вкрай актуально у зв'язку із ситуацією воєнного сьогодення України, його руйнівними та насильницькими наслідками.

Концепт «укорінення» С. Вейль та «буттєвісного укорінення» Т. Цимбал, соціоантропологічний аналіз та метод репрезентативних постатей лягли в основу філософського осмислення особливостей еміграційного буття та ідентичності. Актуалізація буттєвого модусу емігрантської ідентичності може бути корисна на шляху рееміграції та більшої психологічної стійкості українців, що змушені були залишити країну через воєнні дії.

Четвертий розділ «СИМВОЛІЧНІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ПАМ'ЯТІ ЯК КУЛЬТУРНЕ СМИСЛОТВОРЕННЯ» надає вагомості способам репрезентації травми за допомогою мистецтва, візуально-естетичному виміру етнокультурного

символізму. Простежуючи символізацію колективної пам'яті у прикладних пам'яттєвих практиках, культурі та мистецтві, пам'ять в роботі виступає у тісному взаємозв'язку з дослідженнями та характеристикою національної специфіки буттєвої присутності людини у світі, етнокультурних особливостей та детермінант національно-культурної ідентичності. Мовний та візуальний виміри етнокультурного символізму, враховуючи культурно-національну картину світу, демонструють матрицю хронотопічних цінностей. Колективна пам'ять досліджена як символічна форма передачі культурних смислів та засвоєння досвіду, усвідомлення минулого, вагомий чинник формування самості індивіда і, відповідно, ідентичності – індивідуальної й колективної. Аналіз колективної пам'яті в семіотичному дискурсі дав можливість здобувачу сформулювати наступне твердження: «єдиним реальним, укоріненим в вітальнопсихологічні властивості людини, є індивідуальний спосіб пам'ятання, у той час як різноманітність колективних форм (ре)конструювання минулого може бути атрибутована через символічні маркери» (с. 188).

У підсумку вагомими з точки зору соціально-філософського та культурно-антропологічного змісту соціальної теорії пам'яті видаються наступні *висновки* здобувача:

1. філософема множинності й унікальності життєвого (каузального) досвіду людини і соціуму та характеру його відтворення у людській свідомості, запобігання маніпуляціям щодо такого відтворення, у всій повноті практик спирається на онтологічний постулат: пам'ять є системним механізмом щодо розуміння себе, свого життєвого досвіду та Іншого.

2. статус та характер функціонування в соціумі та роль у людському самоконституюванні колективної пам'яті здатні детермінувати структурні зміни суспільства та культури, направлені на психологічний добробут та цілісність людини, визначення гуманоцентрованого бачення майбутнього, як і в індивідуальному, так і суспільному значеннях.

3. цілісна (інтегральна) концепція людини, що розгортається у площині цілісності та невичерпності форм буття (буття в собі, буття для себе, буття для іншого), передбачає свідоме зусилля звернення до минулого та його

інтерпретування, вимагає культурно-комунікативних і наративних компетенцій, де роль системоутворювального чинника, механізму акумуляції смислів та ціннісних орієнтацій, які формують духовний простір людини, належить соціальній пам'яті.

Теоретичне і практичне значення результатів дослідження спирається на власний арткураторський досвід автора; вивчення та полідискурсивний аналіз візуальних творів, що становлять державний Музейний фонд України, введення у науковий обіг інтерпретації їх мультимодального змісту; інтерв'ювання та упорядкування спогадів; наукове консультування грантових проєктів; створення та організацію виставок спогадів за результатами реалізації проєктів; створення та доповнення музейних експозицій; широку лекційно-просвітницьку роботу автора, у тому числі з метою організації міжрегіонального обміну досвідом комеморативних практик.

У результаті вирішення науково-дослідницьких завдань здобувач одержала оригінальні, науково обґрунтовані *результати*. Вперше уведено до наукового обігу концепт «контекстуальної обумовленості» пам'яті як наукової інтерпретації та розширення концепту «соціальних рамок» М. Альббакса; розрізнено соціальні практики меморіалізації і комеморації через феноменологічну сутність процесів збереження і відтворення пам'яті та їх зовнішньої об'єктивації. Також в роботі вдалося уточнити та розширити інтерпретаційний аналіз фундаментальних досліджень західних учених, які заклали основи наряду студій пам'яті, аналіз колективної пам'яті у точці біфуркації – дискурсі травми та емігрантської ідентичності;

Оригінальності роботі надав структуралістський підхід до аналізу колективної пам'яті у загальному зв'язку колективної свідомості, ментальності та ідентичності; компаративний аналіз модусів буття культури, історії, традицій та пам'яті. В оптику уваги дослідження потрапили зміст та межі методологічно-практичного застосування концепту (ре)конструювання «образу минулого». У дослідженні отримало подальший розвиток передбачення та можливість впливу на процеси стабілізації та дестабілізації суспільства через визнання соцієтальної динаміки трансгенерації травматичних подій; бачення практики роботи з

минулим та культурною спадщиною зараховано до комунікативних практик і компетенцій, що потенційно сприяють налагодженню публічного діалогу та філософії комплементарності/партисипативності колективних пам'ятей, подоланню травмофокусованості українського суспільства.

В дисертації та публікаціях Цибенко М.О. не виявлено ознак академічного плагіату та інших порушень, що могли б ставити під сумнів дотримання норм академічної доброчесності чи самостійності виконання дослідження.

Варто відзначити, що цілий ряд положень, пропозицій, висновків автора містить результати рефлексійної та дискурсивно аналітичної роботи автора. Разом з тим є необхідність з'ясування наступних питань, що стати предметом дискусії на захисті:

1. У роботі дисертанткою означено концепт «екзистенційного вакууму» як перехідного чи кризового, а не системотворчого стану (с. 122). У таблиці 1.1. індивідуальна форма пам'яті (с. 63) окреслена як здатність до запам'ятовування, пригадування і відтворення. Доречним би було з'ясування наступного питання: який вплив індивідуальної форми пам'яті на виникнення та пролонгованість стану «екзистенційного вакууму»?

2. Згаданий в роботі термін американської дослідниці М. Гірш «постпам'ять», що артикулює феномен передачі вражень, поведінки та образів (травматичної пам'яті) від покоління до покоління, що не пережило трагічні події особисто (с. 116), вимагає актуалізації свого змісту для українського соціуму. Подальший сенс дослідження вбачається у зв'язку з питанням: чи можливе прогностичне бачення постпам'яті, яка формується у наступних поколіннях після переживання катастрофічних подій, у зв'язку із подіями російсько-української війни.

Робота Цибенко Марини Олександрівни «Буттєві модуси колективної пам'яті та її символічні репрезентації» є ґрунтовним, комплексним, оригінальним дослідженням, що має вагомий сенс для наукової дискусії та концептуалізації соціально-філософської проблематики соціальної теорії пам'яті. Окреслені зауваження та побажання не нівелюють здобутків проведеної науково-дослідницької роботи дисертанта.

Грета Меркель